Title प्रौढमनोरमायां अव्ययप्रकरणम्

Author भट्टोजिदीक्षितः

Extent ५ Age

Subject व्याकरणम् . सम्पूर्णम्

नं० ११३३-घ

प्रौढमनोरमायां अव्ययप्रकरणम् (व्याकरणम्)

नं० ११३३-घ

पत्राणि ५ (~~चत्वारि~~) (पञ्च) (सम्पूर्णम्)

कर्त्ता भट्टोजिदीक्षितः

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ स्वरादिनिपातमव्ययं स्वरादयश्च निपाताश्चानि।
समाख्याः स्युः स्वरिति स्वर्गे परलोके च ॥ अन्तरिति मध्ये ॥ प्रातर् प्रत्यूषे
पुनर् अप्रथमे विशेषे च सनुतर् अन्तर्धाने ॥ स्वराद्याः पंच रेफान्ताः ॥
उच्चैस्महति ॥ नीचैस्स्वल्पे शनैस् क्रियामांद्ये ॥ ऋधक् सत्ये वियोगशी
घ्रसामीप्यलाघवेष्वित्यन्ये ॥ ऋते वर्जने । युगपदित्येककाले ॥ आरात्
दूरसमीपयोः ॥ पृथक् भिन्ने ॥ स्यमस्तमितेह्नि ॥ स्वो ऽनागतेह्नि । दिवा दि
वसे ॥ रात्राविति निशि ॥ सायमिति निशामुखे ॥ चिरमिति बहुकाले ॥ म
नाक ईषत ऽमावल्पे ॥ ज्योषं सुखे मौने च ॥ तूष्णीमिति मौने वहि सग्र वस
ऽमौ बाह्ये ॥ समयेति समीपमध्ये च ॥ निकषेत्यंतिके ॥ स्वयमित्यात्मने
त्यर्थे ॥ वृथा व्यर्थे ॥ नक्तमिति रात्रौ ॥ नञ् निषेधे हेताविति निमित्ते ॥

ग्रोमः

उद्धेतिश्राकाश्ये॥ अद्धेतिस्फुटावधारणयोः॥ नत्वातिशययोरित्येके
॥ समीपेत्वर्ङ्ग जगुश्रयोः॥ वनतेनतुल्यमित्यादिभिर्विहितोवति प्रत्ययः
यल्लपसर्गाङ्गात्यर्थेइतिविहितः सनेहग्रस्थनेक्रूरमिथदुह्रतोनिवनोया
सि॥ सनासननतसनात् पतेनित्ये॥ उपयेतिभेदे॥ तिरस् अन्तर्द्धौ तिर्यक्पार्श्वे
परिभवे च॥ अन्तरेतिमध्येविनार्थे च॥ अन्तरेणेतिवर्ज्जने॥ ज्योगितिकाल
भूयस्त्वे प्रश्नसीघ्रार्थेसेप्रत्यर्थे च॥ कमितिवारिमूर्द्धनिदानखेषु॥ सकृदे
त्वाकस्मिकाविभयोः॥ विनेतिवर्ज्जने॥ नानेत्यनेकविनार्थयोः॥ स्व
स्तीतिमंगले॥ स्वधापितृदाने॥ अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणनिषेधेषु॥
वषट् वौषट् श्रौषट् पतेहविर्दाने॥ अन्यदित्यन्यार्थे॥ अस्तीतिसत्तायां॥ उ
पांश्चितिप्रकाशोच्चारणवृश्रयोः॥ द्वमेतिदांतौ॥ विहायसेतिवियदर्थे॥

दोषेति रात्रौ ॥ मृषामिथ्येत्येतौ वितथे ॥ मुधेति व्यर्थे ॥ पुरेत्यविरते ॥ चि
रातीते भविष्यदासन्ने च ॥ मिथोमिथस्तावेतौ रहःसहार्थयोः ॥ प्रायस्
इति बाहुल्ये ॥ मुहुस् इति पुनरर्थे ॥ प्रवाहुकमिति समकालऊर्ध्वे ॥ अवाहि
केति पाठान्तरं ॥ आर्यहलमिति बलात्कारे ॥ शाकटायनस्त्वार्येति प्रति वे
ये ॥ हलमिति प्रतिषेधविवादयोरित्याह ॥ आभीक्ष्णमिति पौनःपुण्ये ॥
साकंसां इमेत्रौ सहार्थे ॥ नमस्तनुतौ ॥ हिरुक्वर्जने ॥ धिक् निन्दायां भ
र्त्सने च ॥ अमं शीघ्रे तुल्ये च ॥ किमेति ड॰ व्यर्थेति ॥ काशान्ययादिभिस्त्ववि
हितः प्रत्ययोऽपीत्यूह्यते ॥ उम्येके पणायन्तेको कारयामास ॥ प्रतानंग्लानौ
प्रमाणं समानार्थे ॥ प्रतानं विस्तारे ॥ मामाङ् एतौ निषेधशंकयोः ॥ आकृति
गणोऽयं ॥ नैतान्यपि हेयाः ॥ तथाहि कामं स्वाच्छन्द्ये ॥ प्रकाममित्यतिशये

श्रीम.

2

भूय इति पुनरर्थे ॥ सांप्रतमिति न्याय्ये ॥ परमिति किंत्वर्थे ॥ साक्षात्प्रत्यक्षे
साचीति तिर्यगर्थे ॥ सत्यमित्यङ्गीकारे ॥ मंक्षुः आशुः एतौ शीघ्रे ॥ संवत्स
रवर्षे ॥ अवश्यं निश्चये ॥ सपदि शैघ्र्ये ॥ बलवदित्यतिशये ॥ प्रादुस् ॥ आवि
स् इति प्रकाशे ॥ अनिशमित्यनित्यदासदाअजस्रंसंततं एते सातत्ये ॥ उषे
ति रात्रौ ॥ रोदसी द्यावापृथिव्यर्थे: ॥ ॐमित्यङ्गीकारे ब्रह्मणि च ॥ भूरिति
पृथिव्यां ॥ भुवरित्यन्तरिक्षे ॥ कदिति गमिति नरमाउ विशेषेत्ये ॥ सुष्ठु प्रशं
सायां ॥ दुष्ठु निकृष्टे ॥ सहजायां ॥ अहह आश्चर्ये ॥ कु इति कुत्सितेषदर्थ
योः ॥ अंजसेति तत्त्वशीघ्रार्थयोः ॥ मिथु इति द्वावित्यर्थे ॥ भाजवशैघ्र्ये ॥
चिरायचिररात्रायचिरस्यचिरेचिरेणचिरादितिएते चिरार्थकाः ॥ अलमि
ति विनाशे ॥ आनुषगानुपूर्व्यैः ॥ अनुषगल्पमाने ॥ असमनसमपी चुसाप

मावीनवि॥ विनिश्चयोपि वर्जने॥ माऽनसोस्वरादिष्वक्तौऽइत्याऽस्तुनि
पातत्वार्थः॥ तेनाशुदानत्वसिद्धौ तीति शेषः॥ तथितयपि दस्वरेणापीष्ट
सिद्धः॥ यदप्याह मन्त्ववचनानामपि अव्ययसंज्ञार्थं स्वरादिपाठऽइति त
दपि चिन्त्यं लक्ष्मीवाचकस्यापि माशब्दस्याव्ययत्वापत्तेः॥ तस्माडुभयत्रया
ष्टप्रयोजनं चिंत्यं॥ यावत्तावदेतौ स्मा कल्या वधिमानावधारणेषु ७॥ सा
कल्ये यावत्कार्यं तावत्कृते॥ अवधौ यावद्दूनवं तावन्निष्ठ॥ माने यावद्दत्तं
तावद्भुक्तं॥ अवधारणे यावदमत्रं ब्राह्मणानामंत्रयस्व॥ त्वेऽइति विशेषवि तावदृ ५
तर्कयोः॥ त्वे वितर्के॥ त्वेऽइति पाठांतरं॥ त्वे दाने अनादरे च॥ त्वेकरोति द दा
नीत्यर्थः त्वे किं करिष्यसि॥ आहं वेषट् वौषट् पतौ देवविर्दाने॥ स्वाहा देव
ताभ्यो दाने॥ स्वधा पितृदाने॥ श्रौषडादीनामनेकाचामभयत्रपाठः स्व

त्रिकयोः॥ अस्थानेऽइतियुक्ते॥ वरमितीषत्कुत्सार्थे स्मृदिस्युलक्षपदेवदीक
3 स्त्रपदेऽस्मादि॥ चेतिसमुच्चयादिषु॥ वाम्याद्विवाल्पापमयोरेवार्थेपिम
मुच्चये॥ हेतिप्रसिद्धौ॥ अहेतिप्रजायो॥ एवेत्यवधारणे॥ नवत्सौ च॥ अ ३ वि
एवमित्युक्तपरामर्शे॥ नूनमितिनिश्चयेऽनर्के च॥ शश्वदितिपौनःपुन्यनि
त्येसहार्थेच॥ युगपदितियककाले॥ अयत् पुनरर्थेऽधिकेच॥ कु
वदितिपश्चात्॥ प्रकूप्रासायाञ्च॥ कचदिति मत्यार्थेप्रशंसायांच॥ नेदितिप्रो
कायांप्रतिषेधविचारसमुच्चयेषुच॥ चेदितियद्यर्थे॥ चणस्वयंचेत्यर्थे॥ मि
थसमुच्चयादौत्वनन्वये॥ कच्चिदिष्टप्रश्ने॥ पजेदनवक्लृप्त्यमर्षगर्हाश्चर्ये
षु॥ नावकल्पयामिनमर्षये॥ गर्हाश्चर्ये वाभवनवृषलोयाजयेत्।
हन्तेतिप्रत्यारंभे॥ हन्तेति हर्षविषादे अनुकंपायांवाक्यारंभेच॥ नाथिः

वमेदार्थः ॥ नुमिति तेकारे ॥ गुरुत्तेत्तुक्तत्वं हेत्वेत्वधि वेनिजित्वेवादतः स्म
मानैजायतेवृद्धिः केवकारध्राभिमेवितः ॥ तथाहीति निदर्शने स्वल्वितिति
षेधे वाक्यालंकारे निश्चयेच ॥ विलेति वार्तायां अलीकेच ॥ अथेति मंगला
नंतरारंभकात्स्न्याधिकारप्रतिज्ञासमुच्चयेषु अथेस्वरादित्वपितेनगौमेलु ग ८
वाचकस्यस्वार्थेपि अव्ययत्वंसिध्यति ॥ तथाचश्रीहर्षः ॥ उदस्यकुंभीरव
घशातकुंभजाश्चतुष्कचारुत्विषिविदिकोदरे यथाकुलाचारमथावनीं
द्रजोपुरंध्रिवर्गैः स्नपयांबभूवतामिति ॥ अत्रहिस्नपयांबभूवेत्यस्यमंगल
स्नपनेचकारेत्यर्थः निपातत्वस्वरूपेणैवमंगलमदगाध्यमितिवत् ॥ तथास्व
रभेदार्थपाठः सोन्यनीतिपादस्वरूपेणच ॥ आदेस्तुपक्रमहिंसावैलोम्येषु ॥ कारिके
प्रवदतुमिति इत्यात्वपसर्गत्वादुपसर्गान्तरस्तिनभवति ॥ अमिति स्वे

ग्रो म· तत्प्रतिरूपके पक्षेनगेयेकेनविनीतैवाभिनिवाख्यानेपुवाभित्यर्थे ॥ वा
भितार्थे ॥ वाभित्यव्यये ॥ अस्तीति तिङ् तत्प्रतिरूपके पवमस्तीत्यस्मर्थे ॥
त्वास्मृस्मिवस्मि ॥ आहेत्युवाचेत्यर्थे ॥ आसेतिव भ्वेवत्यर्थे इत्यादि ॥ अङ
ति संबोधने अपि तेपलिषेपेच ॥ अपतिवाक्यस्मरणयोः ॥ इ संबोधनजुगु
प्सा विस्मयेषु ॥ रे ङ ज य रे उ डै संबोधने ॥ पश्चमस्यार्थे ॥ पश्चमत्यमानाः
॥ अके ये वै बु ॥ हु याचया वेत्यनादरे ॥ पाट प्याट अंग है है भोः अये पते
संबोधने । धेतिदिसाप्रतिलोमप्यादस्वर्णेषु ॥ विनानार्थे ॥ एवापदे इत्य
वास्मादित्यर्थे ॥ पृथुत्सायां ॥ आतङ् ति इतोपि इत्यर्थे आकृतिगणइति त
घग्ना ॥ यत्तदिति हेतौ ॥ आहो स्विद्विकल्पे ॥ सीमसर्वतोभावे ॥ वेपाद
पूरणे ॥ सकमतिशाये ॥ अनुकंपेनतौ ॥ शं वदन्तःकरणे ॥ आमिमुखेच

वापादस्मरणेऽवार्थे च ॥ दिष्ट्यानन्दे ॥ चटु चाटु प्रियवाक्ये ॥ हुमिति भर्त्स
ने ॥ ऽवेति सादृश्ये ॥ आगतेऽविति इदानीमर्थे इत्यादि ॥ अत्रेदमवधेयं स्वरा
दि चादिगणाकृतिगणत्वाद्विशेषणप्रियेषां निपातत्वं ऽहहे लवादिषु अन्ये स्वरा
दिषु स्वरद्वयभाज इत्यमपत्रवोध्या यथा उतशब्दः स्वरादिषु ईओन्नतनेन
नेत्युतोदात्तप्रयोगात् ॥ यत्तु उतमत्र स्व स्वरादिना मध्ये निपातसंत्रमाश
ङ्कितोदात्तनिपातमात्रं त्वसमादेष्ठ तु स्मत्स्वरादेरनिपातत्वात् अंतो
दात्तनिपातत्वेऽपर्याप्तत् ॥ काशि[illegible]कायामन्नेस्वरशन्नेमनन्तरधकदिवाहयाऽन्या
दिर्येतोदात्ताऽनियन्तसनातिस्मरावमात्रयमत्र[illegible]दात इति तत्सर्वं प्रमादि
केलत्वपविसेवानरनिषिलत्वाद्वतिशङ्कुकोम्लभेत्रपेचिते ॥ नहि नञ्समवी
भक्तिः सर्वेति वचनत्रयात्मिकेत्यर्थः ॥ नेति सौंत्येकवचनमेवोत्पद्यते ऽ

नै२

विभावः॥ नङितः किंपकः ङीत्रयः॥ असर्वेत्यादि किं डौ प्यगाव्॥ कालेसंतः
जीवस्ते इति नु मर्थे मेस्ते निति अमप्रत्ययः पिबध्ये इति नैंवशाध्ये प्रत्ययः पावु
तिपिबादेशः यत्वाद्धः का ते विशाविनि नद्भमसात्॥ अव्ययकृतो भावे इति सि
द्धं नात्॥ ये तस्य रूणमो पदेशिका प्रतिपत्त्यर्थं ते ने रुत अथ्ये पिधाकी षेषल
लाणश्रुति पदोक्तसन्निपातनय विभाषाभ्यां सिद्धे तयो र्नित्यत्व ज्ञापनाय चेदं क्रो
तो म्नृनवारनः उदेतो र्विनिड स्त्रीवीदिणो भाव लहलणेस्येणा कृजवदि चवि
कुनामित्र तिस्य लता दृस्तुन्॥ विसयइति स्पिनदो कस्तन अवयूदणामिति
॥ तथाच वार्तिके॥ अख्याणयो लुवच्चनानर्थक्यं लिंगाभावादिति॥ स्त्र
त्रस्यानित्संभवल स्वियं मिति स्त्रत्रे स्त्री समानाधिकरणादिति पदोगरुीत्वा
बोध्यः सचनस्थितः भ्रतमिये वाह्लणी त्यादावतिव्याप्तेः अलिंगत्वे स्त्रायष्ट
वणविचागतनस्त्रुतिविरोधमाशंक्याह स्तह स्यामिति लिंगक्रमाके निविभक्तिव

५